

Історія

УДК 930.2:94(477.8)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17034245>

**Преса як засіб агітаційної політики нацистів щодо виїзду на роботу в
Німеччину східногалицьких українців (1941–1944 рр.)**

Стефанюк Галина Василівна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Центральної та Східної
Європи і спеціальних галузей історичної науки, Прикарпатський
національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ,
Україна, <https://orcid.org/0000-0002-4143-9146>

Прийнято: 18.08.2025 | Опубліковано: 30.08.2025

***Анотація.** Мета статті – проаналізувати україномовні легальні періодичні видання 1941–1944 рр., в яких висвітлювалися оголошення про добровільний виїзд мешканців Галичини на роботу в Німеччину, що були однією з форм агітаційної політики нацистів та пропагували «хороше життя» східногалицьких робітників. Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, науковості, об'єктивності та всебічності. Авторкою використано логічний, історичний, системно-структурний та проблемно-хронологічний методи наукового пізнання. Авторкою на основі аналізу періодичних видань, які були засобом інформаційно-пропагандистської політики німецької влади, зроблено спробу дослідити та узагальнити форми і методи агітаційної політики нацистів у досягненні їхньої мети – здійснення трудової мобілізації східногалицького соціуму в 1941 – 1944 рр. У процесі роботи авторка дійшла висновку, що поряд з теоретичним осмисленням*

минулого надважливим є емпіричне вивчення. Історична наука залежить від повноцінної джерельної бази історичних досліджень, що дозволяє претендувати на об'єктивність в її інтерпретації. Україномовна періодика воєнного періоду є одним із видів документальних матеріалів, що дозволяє прослідкувати форми агітаційної політики німецької влади в умовах Другої світової війни. Влада використовувала пресу як засіб для нормативно-організаційного інформування населення Галичини про працевлаштування, трудові повинності, соціальну допомогу сім'ям працюючих в Німеччині. З використанням адміністративного тиску східногалицьких українців змушували під виглядом доброї волі їхати працювати до райху. Вміло організована пропаганда, водночас і поширювана в пресі, формувала позитивний імідж Німеччині. Це було одним з методів заохочення людей до праці у Третьому райху. В статті періодична преса розглядається з двох позицій – як інформаційне джерело та як засіб пропаганди «хорошого життя і матеріального достатку». З огляду на німецьку цензуру, періодика не завжди могла претендувати на об'єктивність. Інформаційний потенціал преси потрібно порівнювати з іншими видами джерельних матеріалів.

Ключові слова: *дистрикт Галичина, робітники, періодичні видання, Друга світова війна, агітаційна політика, східногалицький соціум.*

The press as a means of the Nazi propaganda policy regarding the departure of Eastern Galician Ukrainians to work in Germany (1941–1944)

Galyna Stefanyuk,

Associate Professor, Candidate of Historical Sciences (Ph.D.), Department of History of Central and Eastern Europe and special branches of historical science, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0002-4143-9146>

Abstract. *The purpose of the article is to analyze Ukrainian-language periodicals of 1941–1944, which featured announcements about the voluntary departure of residents of Galicia to work in Germany, which were one of the forms of Nazi propaganda policy and promoted the «good life» of Eastern Galician workers. The research methodology is based on the principles of historicism, scientificity, objectivity, and comprehensiveness. The author used logical, historical, system-structural, and problem-chronological methods of scientific knowledge. The scientific novelty of the study lies in the analysis of periodicals, which were a means of information and propaganda policy of the German authorities. The author made an attempt to investigate and generalize the forms and methods of the Nazi propaganda policy in achieving their goal - labor mobilization of Eastern Galician society in 1941–1944. The conclusions. In the process of work, the author concluded that along with the theoretical understanding of the past, empirical study is very important. Historical science depends on a full-fledged source base of historical research, which allows us to claim objectivity in its interpretation. Ukrainian-language periodicals of the war period are one of the types of documentary materials that allow us to trace the forms of the propaganda policy of the German authorities in the conditions of World War II. The authorities used the press as a means of regulatory and organizational information to the population of Galicia about employment, labor obligations, and social assistance to families of those working in Germany. With the use of administrative pressure, Eastern Galician Ukrainians were forced, under the guise of goodwill, to work in the Reich. Skillfully organized propaganda, distributed simultaneously in the press, created a positive image of Germany. This was one of the methods used to encourage people to work in the Third Reich. In the article, the periodical press is considered from two positions - as an information source and as a means of propaganda of «good life and material wealth». Given the German censorship, periodicals could not always claim*

objectivity. The informational potential of the press should be compared with other types of source materials.

Keywords: *Galicia district, workers, periodicals, World War II, agitation policy, Eastern Galician society.*

Постановка проблеми. Трудова мобілізація українських робітників до Німеччини в період Другої світової війни була одним з пріоритетних завдань нацистської влади. Реалізація переселенських трудових акцій мала здійснюватися таким чином, щоб забезпечити промислове виробництво й сільське господарство достатньою кількістю робочих рук. Реалізація агітаційної політики в період нацистського «нового порядку» відбувалася шляхом публікації постанов, розпоряджень, оголошень, які видавалися владою. Для пропаганди «хорошого життя» в Третьому райху використовувалася періодика, оскільки вона була засобом якнайшвидшого поширення інформації.

Преса воєнного періоду стала доступним джерелом до вивчення тільки після проголошення незалежності України, тому перед сучасними науковцями стоїть відповідальність вказати на важливість евристичного потенціалу цього виду джерел. Однак слід відзначити, що інформація документів, зокрема й опублікована в періодичних виданнях воєнного часу, стає джерелами тільки тоді, коли її вводять в науковий обіг дослідники, завданням яких є забезпечення об'єктивності історичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна історіографія досліджуваної проблематики представлена науковими працями вітчизняних дослідників. Зокрема, К. Курилишин [1] за матеріалами періодичних видань воєнного часу характеризує законодавчу регламентацію тогочасного життя, переселенські акції, антиєврейське питання та іншу проблематику з історії Другої світової війни. Завдяки Н. Антонюк [2] та іншим авторам наукових

студій українська періодика воєнного періоду перестала бути для національної історіографії невідомою. Дослідники Г. Стефанюк [3; 4] та В. Мосора [3; 5], на основі аналізу матеріалів преси, подають конкретні приклади соціально-правового становища та трудової мобілізації східногалицького соціуму, а також характеризують допомогіві акції Українського Центрального Комітету у справах галицьких робітників. У публікації Б. Чернякова [6] охарактеризовано етапи виникнення та особливості інформаційного потенціалу преси воєнного часу. Поряд з тим автор подає назви періодичних видань, що виходили друком в 1941–1944 рр. Дослідниця Н. Якобчук [7] фокусується на огляді україномовної легальної преси, що виходила в 1941–1944 рр. на території Рейхскомісаріату Україна та дистрикті Галичина, однак питання трудової мобілізації українців не було предметом її наукового зацікавлення. Проте вказана праця є актуальною в контексті аналізу інформації, яка публікувалася на шпальтах преси. А.Афтанас [8] у своїй статті розглядає агітаційно-пропагандистську кампанію з вербування робітників до Німеччини. Автор подає інформацію про ефективність пропагандистських акцій нацистської влади на початковому етапі війни. Дослідниця Т. Турчин [9] на прикладі газети «Українське слово» характеризує використання нацистами преси в цілях оголошень про виїзд галичан на роботу. У науковому доробку Т. Лапан [10] подано специфіку примусового досвіду трудової мобілізації українців в 1941–1944 рр. Авторка аналізує усні спогади робітників та характеризує інформаційний потенціал періодики як засобу поширення повідомлень про добровільний виїзд українців Галичини на роботу в Німеччину. Підводячи підсумок історіографії досліджуваної проблематики, відзначимо, що в працях сучасних вітчизняних дослідників здебільшого розкриваються форми і методи вербування східногалицьких робітників, однак використання при цьому україномовної легальної періодики аналізується тільки побіжно.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність значної кількості публікацій з дослідження трудової мобілізації східногалицьких робітників у 1941–1944 рр. зазначимо й про певні прогалини у вивченні досліджуваної проблематики. Зокрема, малодослідженими залишаються питання використання нацистами україномовної легальної преси, що виходила друком впродовж 1941–1944 рр. Також відсутнім у науковому дискурсі є порівняльний вимір агітаційно-пропагандистського використання преси для досягнення цілей трудової мобілізації східногалицьких робітників та оstarбайтерів з Рейхскомісаріату Україна.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз україномовної легальної преси 1941–1944 рр., яку нацистська влада використовувала як інформаційний засіб з метою висвітлення оголошень про добровільний виїзд мешканців Галичини на роботу в Німеччину та пропаганди «хорошого життя» східногалицьких робітників. Виходячи з означеної мети, визначено наступні завдання:

- проаналізувати практику використання україномовної легальної періодики як засобу агітаційно-пропагандистської політики у справі трудової мобілізації східногалицьких робітників;
- охарактеризувати інформаційний потенціал повідомлень нацистської влади та його ефективність у реалізації трудової мобілізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практику використання преси як засобу агітаційно-пропагандистської політики у справі трудового переселення українців на роботу до Німеччини нацисти розпочали ще в 1940 р. Зокрема, в «Краківських вістях» від 17 березня 1940 р. друкувалася інформація про кількість бажаючих виїхати на роботу, організацію їхнього перевезення, гідну оплату праці, соціальне забезпечення та інші «позитивні» аспекти трудової мобілізації. «Дотепер виїхало з краківської області вже 31000 рільних робітників і понад 7000 інших робітників» [11, с.4]. Такі

кількісні показники, на їхню думку, мали б мотивувати українців добровільно виїздити на роботу до Німеччини.

Нацистська влада відкрито демонструвала важливість трудової зайнятості власне у Німеччині. На шпальтах часопису «Вільне слово» (Дрогобич), поряд із закликами до виїзду на роботу, зазначалося: «...Нічим іншим, лиш працею усіх без виїмку дійшов німецький народ до цієї могутності, що викликає подив цілого світу. Якраз наш народ повинен зрозуміти вартість і значення праці та працею відробити те, що занедбав через довгі літа. Ми повинні більше, ніж інші іти за словами поета «Праця єдина з недоли нас вирве». Обов'язок праці тяжить передовсім на нашій молоді...» [12, с.4]. «Виїздить українська молодь масово до Німеччини на працю. Явище добре, бо ж виїжджаючи туди, наш чоловік побачить інший світ, заробить дещо гроша...» [13, с.4]. Такі агітаційні заклики мали спонукати молодь добровільно виїжджати на роботу до Німеччини.

Відзначимо, що інформаційно-пропагандистські повідомлення на шпальтах періодичних видань з початком нацистського «нового порядку» в Україні були масовими і результативними, оскільки з осені 1941 р. трудова мобілізація східногалицьких робітників здебільшого й справді мала добровільний характер. Однак, прибувши на свої робочі місця та зіткнувшись з відсутністю обіцяних умов, прослідковуються факти самовільного залишення українцями місць роботи. Тому в пресі з'являються повідомлення й іншого змісту: «Не кидати самовільно місць праці та не наражувати себе на непотрібні репресії» [14, с.2]. Таку роз'яснювальну роботу на сторінках друкованих органів проводив здебільшого Український центральний комітет.

В повідомленнях прослідковуємо також непрямі вказівки про багатьох бажаючих працевлаштуватися на роботу в Німеччині, що було одним з мотивуючих факторів «хорошого життя і матеріального достатку». Свідченням цього є повідомлення в «Краківських вістях»: «Виїздити на роботу

до Німеччини можуть виключно ті, що зголосилися як фабричні і рільні робітники в повітовому Уряді Праці й за посередництвом тих урядів будуть приділені на відповідне місце. Ніхто не сміє без згоди Уряду Праці намовляти когось до виїду» [15, с.4].

Про кількість східногалицьких робітників, які добровільно виїхали на роботу до Німеччини, не часто вказувалося на шпальтах періодичних видань. Однак, деякі показники з окремих територій знаходимо. Зокрема, тільки з території Золочівщини станом на червень 1942 р. виїхало «7000 чоловіків і жінок» [16, с.6]. При заохоченні виїзду на роботу жіночої категорії населення в агітаційній політиці було використано інформацію про досить хороше життя в Німеччині і не обтяжливі умови праці. «Дівчата, що працюють в таборах поселенців мають харч і приміщення в таборах. В господарстві мають працювати шість годин денно, а працю визначає їм сім'я, до якої їх призначено. Дівчата миють, шурують, варять, опікуються дітьми, займаються городом, садом, худобою і т.д.» [17, с.4]. Унаслідок такої наполегливої інформаційно-агітаційної політики, яку проводили з використанням періодичних видань як засобу щоденного поширення інформації, трудова мобілізація жінок мала успіх. Зокрема, тільки з території Бродівщини до грудня 1942 р. виїхало на роботу «3000 жінок і дівчат» [18, с.3].

При проведенні «вербункової акції» нацистська влада вдавалася до певного роду маніпуляцій. Зокрема, на вїтїв покладалося завдання зробити списки «зайвих» працівників, які займалися сільським господарством. А в пресі повідомлялися застереження із зазначенням відповідальності за зрив вербування. «Зобов'язаних до праці рільних робітників треба докладно поінформувати, що ті, які добровільно зголосяться, не понесуть ніякої шкоди, а тих, які б старалися втекти від обов'язку праці, зустріне сувора кара» [19, с.3].

Пропагандистський характер мали й заголовки кореспонденцій. Так, у газеті «Рідна земля» бачимо слова «300 тисяч робітників із Галичини до Райху. «Працюйте гарно та приїжджайте щасливо на відпустку»» [20, с.2]. Цей заклик є піднесеним та мотивуючим для працюючих. В тексті повідомлення сфокусовано звернення п. Ніче, керівника Уряду праці, до східногалицьких робітників: «Нинішнім транспортом від'їжджає 300000 робітників із Галичини до Райху. ...Ці 300000 пішли до Райху не як засланці або невільники, тільки як вільні робітники у пристойні умовини заплати та життя, хоч є тепер воєнна скрута. Вони мають, між іншими користями, нагоду збагатити своє званеве й особисте знання» [21, с.2].

Нацисти іноді при відправці східногалицьких українців на роботу до Німеччини, влаштовували певні урочистості й обов'язково про це повідомляли в пресі. Це було, на їхню думку, мотиваційним фактором в реалізації трудової мобілізації. «У переходовому таборі Уряду Праці у Львові (вул. Перацького) – небуденне, історичне свято. На великому майдані, ...зібралися, виїжджаючи до Німеччини робітники, силою около 3000 – здебільша з повітів: Тернопіль, Коломия, Самбір, Калуш, Львів, Рудки і т.д. Майдан особливо гарно прикрашений. ...Збоку трибуни стоїть залізнична оркестра. Бачимо німецьких урядовців і представників УЦК з Провідником д-ром В. Кубійовичем та його заступником д-ром К. Паньківським....Автами прибувають раз-у-раз представники влади, між ними бачимо шефа уряду Галицької Области д-ра Бауера і полк. Альфреда Бізанца. Вкінці прибуває з почотом сам Губернатор Галичини д-р Вехтер» [22, с.2]. Такі повідомлення в пресі про організацію свята при відправленні на роботу добровольців мали піднімати настрій, розвивати почуття гордості за надану можливість бути робітником у Німеччині.

Відзначимо, що в агітаційній політиці добровільної трудової мобілізації східногалицьких українців акцентувалося також на реалізацію навчальних

цілей. Зокрема, «для успішного використання робітників і для піднесення їх фахової вартості, зорганізовано систематичний і доцільний фаховий вишкіл, який має некваліфікованих робітників перетворити у високовартісні кадри робітників» [23, с.4]. Безперечно, у таких словах відкритим є мотивуючий фактор працювати у Німеччині.

В період нацистського «нового порядку» влада використовувала пресу як засіб щоденного поширення інформації. Однією з таких було повідомлення мешканців дистрикту Галичина про обов'язкове оформлення відповідних документів для виїзду на роботу до Німеччини. «Виказку української приналежності» слід було оформити в Українському допомоговому комітеті за місцем проживання. На документі обов'язковою була наявність світлин, а також фіксувалися дата та місце народження, адреса проживання, освіта, спеціальність і сімейний стан. Якщо ж робітник вже перебував в Німеччині, то його родичі мали просити про виготовлення вказаного документу Український крайовий комітет у Львові чи Український центральний комітет у Кракові. «Українські робітники, які мають українську виказку, мають такі самі права як німецькі робітники» [24, с.3]. Як бачимо, акцент у повідомленні про необхідність вказаного документу, яке було поширеним на шпальтах преси, мав пропагандистський характер.

Нацисти практикували використання преси й при повідомленні про турботу над родинами східногалицьких робітників. Зокрема, у «Львівських вістях» повідомлялося: «Багатьом родинам у Генеральній Губернії доводилось тяжко відчувати відсутність свої членів, що для загальноєвропейської справи працюють у Німеччині і не могли забезпечити як слід свою рідню, яка залишилася не раз незабезпечена ...переведено акцію допомоги для родин осіб, які працюють. Ця допомога являється признанням з боку влади для тієї частини населення Генеральної Губернії, що прийняла за свій обов'язок ... в мирній, поважній і твердій праці в промислі і хліборобстві» [25, с.3]. Так

проводилась пропаганда «дбайливого» ставлення Німеччини за працюючими та їхніми родинами.

Претендентами на отримання допомоги були діти до 14 років працюючих в Німеччині робітників, їхні батьки, віком понад 60 років, та особи, які вважалися непрацездатними й належали до найближчої родини. «Про допомогу рішення Українські Допомогові (Окружні) Комітети, від рішення котрих прислуговує кожному право відклику до УЦК... УЦК рішає тоді остаточно і від його рішень немає жадного дальшого відклику» [26, с.4]. В пресі також повідомлялося про право на додаткові щомісячні харчові картки для сімей львів'ян, які виїхали добровільно на роботу до 1 квітня 1942 р. Порядок надання таких соціальних гарантій часто висвітлювався на сторінках періодики з метою пропаганди.

На сторінках періодичних видань подавалася інформація не лише про матеріальну, а й про духовну опіку. Зокрема, в «Краківських вістях» зазначалося на важливості духовної підтримки українців: «Кожної неділі десятки тисяч наших робітників у Великонімеччині мають нагоду брати участь у Службі Божій, вислухати проповідь, приступити до св. Тайн, дістати всякі духовні поради і т.п.» [27, с.4]. Показуючи своє «доброзичливе» ставлення до східногалицьких робітників, в пресі подавалася інформація наступного змісту: «...ми будемо дуже вдячні, коли в рідному краю будуть звертати увагу на те, щоб наші робітники, вибираючися в дорогу на роботи в Німеччині, брали зі собою не тільки відповідний одяг і білизну на зміну, не їхали пообдирані, але, щоби при тім звертати увагу, щоб брали з собою молитвеник, бодай маленьку історію України, словарець німецько-український і календарець» [28, с.4].

В періодичних виданнях воєнного періоду публікувалася інформація про відпустки українських робітників. Зокрема, у вказівках зазначалося: «Кожний український робітник і службовець із Генерал-Губернаторства, що правильно і за згодою приналежного уряду праці виїжджає на відпустку до Генерал-

Губернаторства, має право перед своїм виїздом на відпустку додому набути злоті за всі заощаджені в Німеччині гроші та перевезти ті злоті через границю до Генерал-Губернаторства» [29, с.3]. Також чітко подавалася процедура обміну німецьких грошей на злоті. Окрім цього акцентувалося про заборону перевозити німецькі гроші (рейхсмарки).

На сторінках преси вказувалися дані й про кількість робітників, що приїжджали у відпустку. Ця інформація досить часто подавалася з пропагандистським акцентом про хороші умови праці й проживання в рейху, а також супроводжувалася закликом повернення на роботу: «...український промисловий робітник, що виїздить на відпустку до Генерал-Губернаторства, є обов'язаний вернутися по відпустці безумовно на дотеперішнє місце праці. Хто не вернеться з відпустки, наражується на переслідування зі сторони німецьких властей і втратить всі права українського робітника, які набув у Німеччині» [30, с.4].

Відзначимо, що інформаційна політика нацистів, яку вони вдало проводили за допомогою преси, мала на меті переконати східногалицький соціум у позитивному ставленні до німецької влади та, при цьому, використати агітацію у боротьбі з радянським режимом. Власне тому в роки нацистського «нового порядку» не заборонялася релігія, а навпаки, вона використовувалася як один із засобів боротьби. В даному контексті зазначалося про українських робітників наступне: «Вони вернуться колись як пробойовики до своєї батьківщини. Особливо вони повинні мати горде почування, що пізнали вчас конечність перемогти большевизм та що станули в ряди тих, які працюють безпосередньо для перемоги» [31, с.3]. Поряд з тим, у пресі часто друкувалися повідомлення про необхідність відправляти до Третього рейху історичну, спеціалізовану та художню літературу, а також періодику, оскільки вони матимуть виховний момент і забезпечуватимуть

свідому ідеологічну боротьбу з антиукраїнською спрямованістю радянської влади.

Висновки. Таким чином, відзначимо, що в період нацистського «нового порядку» періодика була легалізованою тільки тоді, коли друкувалася у підконтрольних німецькій владі видавництвах. Преса перебувала під суворою цензурою, тому й публікації мали бути без жодного натяку на негативний сегмент німецької влади. Усі повідомлення були засобом нормативно-організаційного інформування про перевезення східногалицьких робітників до Німеччини, умови працевлаштування, проживання та допомогових акцій їхнім родинам і друкувалися обов'язково з спеціально підготовленим текстом агітаційно-пропагандистського характеру. Цензура забороняла публікувати будь-які критичні зауваження з приводу трудової мобілізації українців. Вміло організована нацистами пропаганда в період нацистського «нового порядку» була позитивною і мала наслідком добровільний виїзд до Німеччини значної кількості східногалицьких робітників.

Як інформаційне джерело та засіб агітації «хорошого життя, матеріального і соціального добробуту», періодика використовувалася нацистами у власних цілях: забезпечити німецьку промисловість і сільське господарство достатньою кількістю робочих рук і сформувати позитивний імідж Німеччини.

Список використаних джерел

1. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси: монографія/НАН України. ЛННБ України ім. В. Стефаника. Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Львів: ЛА «Піраміда», 2010. 328 с.

2. Антонюк Н. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939–1944 рр.): за матеріалами періодичної преси. Львів: [б.в.], 1997. 232 с.
3. Стефанюк Г., Мосора В. Допоміжні акції Українського Центрального Комітету в справах галицьких робітників у Німеччині. *Актуальні питання в сучасній науці*. №6(36). 2025. С. 1567–1578. URL: https://www.researchgate.net/publication/393427027_DOPOMIZNI_AKCII_UKR_AINSKOGO_CENTRALNOGO_KOMITETU_V_SPRAVAH_GALICKIH_ROBITNIKIV_U_NIMECCINI (дата звернення: 05.07.2025).
4. Стефанюк Г. Періодичні видання 1941–1944 рр. як джерело до вивчення соціально-правового становища населення Галичини в умовах окупації. *Галичина*. 2013. Ч. 22–23. С. 551–556.
5. Мосора В. Трудова мобілізація населення дистрикту Галичина в роки німецької окупації (1941–1944 рр.) (на матеріалах друкованого видання «Воля Покуття»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. №1 (50). 2024. С. 41–47.
6. Черняков Б. Періодична преса на окупованій території України. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1648> (дата звернення: 05.07.2025).
7. Якобчук Н. Україномовна легальна преса періоду нацистської окупації (1941–1944 рр.): огляд фондової колекції музею. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий журнал*. Вип. 2–3 (28–29). Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Інститут історії України НАН України. К., 2020. С. 145–147.
8. Афтанас А. Нацистська кампанія вербування й депортації населення в дистрикті Галичина (1941–1944). *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. 26(3). С. 134–143. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1894/1861> (дата звернення: 05.07.2025).

9. Турчин Т. Висвітлення примусової праці галичан під час нацистської окупації краю на сторінках «Українського (Станиславівського) слова». *Одісос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології: матеріали Міжнародної конференції «Одеські читання»*. Одеса, 2012. С. 297–299.
10. Лапан Т. В. Усні історії галичан-остарбайтерів: специфіка примусового досвіду. *Схід–Захід: історико-культурологічний збірник*. Х.: «НТМТ», 2008. Випуск 11–12. С. 198–223.
11. Організація виїзду рілних робітників до Німеччини. *Краківські вісті: щоденник*. 1940. Ч.20.
12. Праця – перший обов'язок молоді. *Вільне слово (Дрогобич)*. 1941. 8 грудня. № 66.
13. Виїзд наших селян до Німеччини на господарську науку. *Вільне слово (Дрогобич)*. 1941. 24 листопада. № 60.
14. Втеча робітників з місць праці. *Вісник Українського центрального комітету (Краків)*. 1941. Ч. 18.
15. Пересторога! Українцям-робітникам під увагу. *Краківські вісті: тижневик*. 1942. Ч. №34.
16. Набір робітників до Німеччини. *Тернопільський голос*. 1943. 17 січня. № 3.
17. Жіноча служба праці в Німеччині. *Воля Покуття (Коломия)*. 1941. 30 листопада. №29.
18. На роботу до Німеччини. *Краківські вісті: тижневик*. 1942. Ч.48.
19. Завдання війтів при вербуванні робітників до Німеччини. *Порадник: службовий місячник для війтів (Краків)*. 1942. Ч. 5.
20. 300 тисяч робітників із Галичини до Райху. *Воля Покуття (Коломия)*. 1943. 18 квітня. №.16.
21. Там само.
22. Там само.

23. Підготовна школа майбутніх робітників для Райху. *Воля Покуття (Коломия)*. 1942. 17 грудня. №17.
24. Виказки для українських робітників. *Львівські вісті*. 1941. 19 листопада. Ч. 88.
25. Акція допомоги для родин осіб, що виїхали на роботи до Німеччини. *Львівські вісті*. 1944. 7 березня. Ч.53.
26. Опіка над родинами українських робітників. *Краківські вісті: тижневик*. 1943. Ч. 24.
27. Вояковський Н. Духовна опіка над українськими робітниками у Великонімеччині. *Краківські вісті*. 1942. Ч.34.
28. Там само.
29. Вказівки для українських робітників, що їдуть у відпустку, про перевіз грошей до Генерал-Губернаторства. *Львівські вісті*. 1943. 2 лютого. Ч. 22.
30. У справі відпусток для робітників із Німеччини. *Вільне слово (Дрогобич)*. 1942. 13 лютого. № 19.
31. 300 тисяч робітників із Галичини до Райху. *Воля Покуття (Коломия)*. 1943. 18 квітня. №.16.